

Helligaandsklostret i Randers.

Man har med Rette betragtet Middelalderens Munkevæsen — i al Fald i dets første strængere Form — som en af de store Lyssider ved denne Periode. Paa en Tid, da den stærkere var den herskende, og den svagere kun altfor let kunde kues, maatte Munkene udøve en formildende Virksomhed og yde efterstræbte og forfulgte Mennesker Hjemsted; thi hvad der kom indenfor Klostrets Mure, var helligt og ukrænkeligt. Men gjelder dette om Munkevæsenet i al Almindelighed, maa det særlig passe paa en enkelt Orden, Brødrene af den Helligaand, der som Hovedopgave havde stillet sig at lindre den herskende Armod og Nød, underholde og pleje syge og fattige Folk og opdrage faderløse og Hittebørn. Desuden fik denne deres Barmhertighedsgjerning et rent gejstligt Præg, eftersom de tjenende Brødre aflagde det sædvanlige Munkeløfte til den hellige Augustins Regel. I Danmark vandt denne Orden ret betydelig Udbredelse, og i sine Bestræbelser var den understøttet dels af en Række Helliggesthuse, der vel udfoldede en lignende Hospitalsvirksomhed som de egentlige Klostre, men hvis Brødre ikke førte noget regelbundet Klosterliv, dels af de talrige Sanct Jørgens Gaarde, domus leprosorium, der særlig toge sig af spedalske Personer.

I Randers træffe vi i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede et Helligaandshus. Omtrent midt i Staden tæt ved St. Mortens Kirke ligger det gamle Kloster med sine Munkesten, med Spor af spidsbuede Vinduer og en af de oprindelige Gavle. Bygningen gjør i sin nuværende Skikkelse et temmelig forfaldent Indtryk, hvorfor ogsaa Nedrivning har været stærkt paa Tale; men endnu synes den dog at kunne faa Lov at staa, selv om den forønskede og meget

nødvendige Restauration næppe bliver udført i nærmeste Fremtid.

»Den udgjør« — siger dens Beskriver, Arkitekt Uldall¹⁾ — »den østlige Fløj og, som det synes, Hovedfløjen af det gamle Helligaandskloster. Bygningen, der er i to Etager og med en Kjælder under den sydlige Ende, har en udvendig Længde af 49¹/₂ Alen, en Dybde af 17 Alen og en Højde til Tagrygningen af 23 Alen. Dens 1¹/₂ til 2 Alen tykke Mure, der ere opførte af store røde Mursten i Munkeforbandt, have nu staaet deres Prøve i næsten halvfemtehundrede Aar, og skjønt de enkelte Steder have faaet Revner og ere blevne skæmmede ved senere Ombygninger, skinner endnu saa at sige overalt den prægtige Spidsbuestil igjennem, særlig i den vestlige Façade ind mod den gamle Klostergaard. De foretagne Undersøgelser have vist, at den rundbuede Port, som fra Syd fører til Latinskolens Gaardsrum (Klostret anvendtes nemlig senere til Lokale for Byens lærde Skole), er samtidig med Bygningen og altsaa har været Indkjørsel til selve Klostergaarden²⁾. Forskjellige regelmæssigt anbragte, tilmurede Huller mellem Stueetagen og første Sal antyde et Bjælkelag eller fladt Tag, der dækkede over Indkjørslen, og paa hvilket man traadte ud gjennem en endnu meget kjendelig, senere tilmuret Dør paa første Sal i Bygningens sydlige Ende. Lige over den nævnte Mur med Porten synes at have været et muret Brystværn, over hvilket man har kunnet se ud fra det flade Tag. Det afbrudte Murværk i det sydvestlige Hjørne synes endnu at angive Brystværnets Højde. Det er let kjendeligt, at den sydlige Ende, saa langt den dækkede Indkjørselsport har naaet, har en tarveligere Karakter end den øvrige Del af den vestlige Façade, hvilken, som før nævnt, vendte ud til Klostergaarden. De forholdsvis meget store Vinduer, der findes i den sydlige Ende, lige-

¹⁾ Randers Amtssavis 16 September 1876.

²⁾ Denne Port er for flere Aar siden bleven nedbrudt.

som Beliggenheden umiddelbart ved Porten gjør det sandsynligt, at der paa dette Sted i Klostret har været Værelser, hvor fremmede have kunnet opholde sig, indtil de fik Tilladelse til at komme ind i selve Bygningen eller Klostergaarden. Nord for det tarveligere Parti ved Indkjørslen er den vestlige Façade prydet med en Række spidsbuede Blindinger, der med deres sorte, glasserede Sten, som veksle med de røde, gjøre et meget pynteligt Indtryk. De sex af Blindingerne angive Pladsen for lige saa mange, med Bygningen samtidige Vinduer, af hvilke navnlig et henimod den nordlige Ende er kommet meget tydelig frem ved den stedfundne Udhugning. De tre større Blindinger, der foroven afsluttes ved tvende mindre Buer, baarne af en lille Konsol, have hver haft en oprindelig Indgang. Der, hvor Kjøkkendøren nu findes, har altsaa været Dør siden Bygningens Opførelse, og, morsomt nok, det synes meget sandsynligt, at der for 4 à 500 Aar siden blev gjort lignende Brug af denne Dør som i Nutiden. Strax syd derfor have vi Kjælderen, der med sine meget tykke Kampestensmure med ganske smaa Lysaabninger, sine Egebjælker og Loft af Egeplanker af indtil en Alens Brede meget vel egnede sig til Gjemmested for den gode Klostervin, og nord derfor synes efter hele Façadens Anordning at dømme Refektoriet at have ligget, hvor Munkene samledes til Maaltid. Den nuværende udvendige Kjældernedgang er af meget yngre Oprindelse; thi fra først af var der kun en indvendig Nedgang, der kjendes paa Bjækelagets Udveksling, ligesom her endog findes Spor af den gamle Trappe. I Kjælderen, der nu er saa lav, at man næppe kan gaa oprejst, findes et mægtigt Fundament for en af de oprindelige Skorstene, de øvrige synes langt yngre, ligesom alle nuværende Skillerum osv. jo ere af fuldkommen ny Oprindelse. Længst mod Nord findes i den vestlige Façade en oprindelig rundbuet Dør. Fra Buestikkene over Stueetagens Blindinger udgaar ad Ydermuren for første Sal en karakteristisk Udsmykning af sorte, glasserede Sten, der danne et tærnet

Mønster, i hvilket atter de sex eller syv Vinduer, der fra først af fandtes i denne Del af Bygningen, have været regelmæssigt anbragte. Størrelsen af disse Vinduer lader sig meget godt paavise. Det samme er Tilfældet med de smaa Lysaabninger, der endnu ses paa første Sal i Façaden mod Øst¹⁾ (mod Skolestræde), og som have ført ind til en Række Munkeceller. Denne Side har som Bagsiden været behandlet tarveligst. Prægtigere have derimod de høje Gavle, der i sin Tid afsluttedes med Kamme og ligesom den vestlige Façade prydedes af glasserede Sten, taget sig ud. Den nuværende nordlige Gavl er imidlertid efter sin hele Bygningsmaade med Blokforbandt og staaende For-
tandinger at dømme omtrent 100 Aar yngre end den øvrige Bygning og synes opført for at afslutte denne, dengang den Fløj, der mod Nord har begrænset Klostergaarden, og hvis Bagside vistnok har stødt til Hovmeden, blev nedbrudt²⁾.

Saaledes ser det Kloster ud, vi i det følgende skulle beskæftige os med. Spørgsmaalet bliver, hvorvidt dette Helligaandshus har været Bolig for regelbundne Præster

¹⁾ Disse ere dog nu tilmurede.

²⁾ Til nogen Afbildning af Klosteret i dets nuværende Tilstand er det ikke muligt at henvise; men det af Comiteen for Bygningens Bevarelse udgivne lille Værk («Om Anvendelsen af det forrige Helligaandshus i Randers») viser et Udkast til en Restauration, der kan give et nogenlunde klart Billede af Klosteret. Kun maa det erindres, at «Gavl mod Nord» er et Projekt, da den i sin forhaandenværende Skikkelse er blottet for Dør, Kamme, Blindinger etc.; den i Aaret 1530 indtrufne Ildsvaade har maaske ødelagt denne Gavl saa meget, at en Ombygning ansaas nødvendig, og ved denne Lejlighed er den da bleven stærkt skæmmet og vandsiret. Derimod gjænger «Gavl mod Syd» i alt væsentligt den nuværende, og kun Ornamenterne af de sorte Sten ere fuldstændiggjorte, hvilket ogsaa er Tilfældet med Udsmykningen paa «Façaden mod Vest». Endelig ere de smalle Vinduer i de spidsbuede Blindinger her tegnede, som de maa antages oprindeligt at have set ud; thi de nuværende smaa Vinduer ere indsatte uden synderligt Hensyn til den ved Spidsbuerne antydede arkitektoniske Ordning. (Velvilligst meddelt af Hr. Arkitekt Uldall, hvem Forf. er særlig Tak skyldig for hans varme Interesse for Sagens Fremme.)

eller blot været et Hospital. Af et Dokument fra 1515, ved hvilket Ordensgeneralen for Helligaandsklostrene, Alexander de Neronibus, præceptor hospitalis spiritus sancti in Saxia ved Rom, communicerede Priorerne for Helligaandsklostrene i Kjøbenhavn, Aalborg, Malmø, Faaborg og Randers et Brev fra Pave Leo X, fremgaar det, at det nævnte Hus i Randers paa dette Tidspunkt har været et Kloster af denne Orden. Derfor behøver det dog ikke fra sin Stiftelse at have været det; vi vide jo saaledes, at det tilsvarende Kloster i Kjøbenhavn flere hundrede Aar efter sin Opførelse kun var et Hospital, men at Pave Sixtus IV paa Kong Christiern den førstes Anmodning reformerede det og paa-bød regelbundet Munkeliv; noget lignende kunde tænkes at have været Tilfældet med Klostret i Randers. Vel kunne vi ikke her som ved det kjøbenhavnske gennem Dokumenter forfølge denne Overgang, og vel blive derfor Resultaterne mere tvivlsomme, men enkelte Omstændigheder tyde paa en saadan Udvikling.

I Aaret 1474 gjorde Christiern den første sin Romerrejse og udvirkede da, at det Hospital i Kjøbenhavn, »quod prius, confuse tamen, hospitale sancti spiritus dicebatur, cum ibidem nec ordo neque regularis obseruantia obseruabatur«, maatte indrettes paa samme Maade som Klostret in Saxia ved Rom; idet han tillige klagede over, »quod per totum ejus regnum Dacie unum solum hospitale sancti spiritus, ordinis sancti Augustini, erat«¹⁾. Dette ene Helligaandskloster, der 1474 fandtes her i Landet, maa være det aalborgske; fra de fire andre Klostre, der nævnes i det før omtalte Brev af 1515, udelukkes nemlig saavel det kjøbenhavnske som de i Malmø og Faaborg, da de vare stiftede eller indrettede efter 1474. Kun det i Randers bliver tilbage, siden det tilhører Begyndelsen af det femtende Aarhundrede; men ogsaa det maa vige for Klostret i Aalborg; thi medens man ved Dokumenter ikke kan paavise om hint, at dets

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. VI, 564.

Munke i Tiden før 1474 bekendte sig til den hellige Augustins Regel, lader det sig gjøre for dettes Vedkommende; 1461 optages nemlig en Ridder, Anders Jacobsen med sin Hustru, Fru Anna, i Aalborg Helligaandskloster »aff St. Augustins Ordens Broderskab« og bliver delagtig i dets gode Gjerninger¹⁾. Naar Christiern den første saaledes siger, at der i Danmark kun fandtes eet Helligaandshus »sancti Augustini ordinis« paa dette Tidspunkt, kan dermed intet andet menes end det aalborgske.

Resultatet af denne Undersøgelse maa da blive, at en lignende Overgang fra vilkaarligt til regelbundet Liv har fundet Sted ved Helligaandsklostret i Randers, eftersom det før 1474 ikke kan have bekendt sig til St. Augustins Orden, men 1515 gjort det. Da intet Dokument imidlertid oplyser dette, staar og falder Hypotesen med Rigtigheden af Kong Christierns Udsagn for Paven. Hvor mange Aar der hengik efter 1474, før denne Forandring indtraadte, lader sig heller ikke sikkert afgjøre; men mod intet andet Tidspunkt pege de foreliggende Begivenheder i den Grad hen som mod Aarene ved 1490. Det er nemlig rimeligt, at denne Reform har medført en betydeligere Udvidelse, at Klosters Virksomhed blev mere omfattende, Sjælemesserne hyppigere, og at Trangen til større Kirkeplads voxede. Dermed kunde man maaske sætte i Forbindelse følgende Indskrift, som findes paa Hvælvingen i St. Mortens Kirkechor fra 1494: MCD qvater XLV

numeres minus unus

hæc Prior I²⁾ primus tunc facit

immo Deus.

Choret, hvis Opførelse saaledes skyldes Helligaandsklostrets Prior, kunde maaske være bygget netop paa Grund af, at den nye Form for den gejstlige Virksomhed stillede større Krav til St. Mortens Kirke.

¹⁾ Langebeks Diplomatarium under 1¹/₂ 1461.

²⁾ D. e. Jens Matthiesen i Helligaandshuset.

At denne Kirke har været nøje knyttet til Klostret, er hævet over al Tvivl; baade arkitektoniske Forhold og Dokumenters Udsagn bekræfte det. Oftest var det Skik, at Kloster og Klosterkirke stod i nær Forbindelse med hinanden, saaledes at Munkene gennem en Buegang fra hint uset kunde komme til denne. Spor af, at noget lignende har om ikke været Tilfældet, saa dog været paatænkt ved St. Mortens Kirke, vise sig paa Ydersiden af det nordlige Sideskibs Mur;¹⁾ her ses nemlig Tandsnit i Bueform, tjenende til at bære Hvælvingerne i en lavere Korsgang, der førte ned til Helligaandsklostret. Denne Buegang er dog aldrig bleven fuldført, i det mindste tydede de ved Kirkens nordvestlige Hjørne foretagne Udgravninger derpaa¹⁾. Fra Dokumenter kan der ogsaa hentes Vidnesbyrd om en Forbindelse mellem Kirken og Helliggesthus; 1496 forpligtede saaledes Brødrene i Klostret sig til at holde en Messe i St. Martini og deres Kirke, noget, der hyppig er blevet misforstaaet, men som kun kan gjælde en og samme Kirke og altsaa Klostrets. Udtrykket i Randers Byes Wilckor og Artikler af 1609, »den hellige Aands Kirke, som kaldes St. Mortens Kirke«, indeholder endelig et saa vægtigt Bevis som vel mulig for Rigtigheden af denne Antagelse. St. Martinus, til hvem Kirken var indviet, findes desuden fremstillet paa Klostrets Sigil, ligesom ogsaa den officielle Titel for Helligaandshuset var »domus sancti spiritus randrusiensis ad sanctum Martinum«; saaledes lyder Indskriften baade paa Sigilstemplet og paa Klostrets gamle Kalk²⁾.

¹⁾ Arkitekt Uldall i Saml. til jydsk Hist. og Top. III, 335—36. — Den i 1887—88 under Prof. Walthers Ledelse foretagne ydre Restauration af St. Mortens Kirke har bragt et enkelt Forhold frem, der klart belyser den paatænkte Tilslutning af Korsgangen til Kirkens Bygning. Dennes nordlige Sideskib har nemlig oprindelig fuldstændig savnet Vinduer, efterdi disse vilde være blevene skjulte af Korsgangens Tag, om denne var bleven bygget. (Forf. skylder Hr. Arkitekt Uldall denne Meddelelse).

²⁾ Af denne er endnu i Gjerrild Kirke ved Grenaa Fodstykket bevaret, medens det sølvforgylde Bæger er nyt. Paa Knappen staar:

Helligaandshuset i Randers maa sikkert skrive sig fra Begyndelsen af det femtende Aarhundrede; første Gang det nævnes, er i al Fald i et Dokument, udstedt o. 1434 af Erkebiskop Peder Lykke i Lund med flere Prælater, ved hvilket der loves dem, som give noget til Helligaandshusets Bygning, 40 Dages Aflad. Fra 1445 have et lignende Afladsbrev for dem, der gjorde Pilegrimsrejser til Klostret eller gav noget til Bygningen eller den Messe, Kjøbsvendene havde stiftet. Ogsaa her er det særlig Gavebreve og Testamenter samt Skjøder, som give Oplysninger om Klostret og dets Velstand. Før 1459 havde saaledes Elsebe Christiernsdatter af Støvring givet det en Gaard, Vesterskov, i Gjerlev Herred og en Gaard til Helligkors Messe¹⁾. 1495 betænkte det i Holger Eriksen Rosenkrands's Testamente med 3 rhinske Gylden. 1496 forpligtede Prior Jens Mathiesen og Conventsbrødrene i Klostret sig til at holde i St. Martini og deres Kirke en aarlig Messe for Peder Ovesen, Præst i Gimminge, og for andre gudelige Folk mod til Gjengjæld at faa en Fiskegaard og en Eng ved Randers. Endnu samme Aar modtog Klostret fra Axel Lagesen Brok paa Clausholm som Gave 4 Gaarde i Hamelev og en i Loen samt en Fiskegaard i Randers Fjord. 1509 lovede Prioren, Broder Laurids Nielsen, Jep Andersen af Støvringgaard at ville lade holde en Messe for vor Frue Alter i Kirken hver Mandag, om Vintren, naar det dagedes, om Somren, naar Klokken slog 5, samt en aarlig Begængelse for hans Sjæls Salighed; til hvilken Forpligtelses Overholdelse Jep Andersen gav 3 Gaarde i Thorpe i Helligum Herred²⁾. En lignende

calix domus og paa Foden, som er delt i 8 Felter: (san)cti *spiritus randrusiensis* ad *sanctum martinum factus*(?) horsnes ex *elemosinis* *eor(um) anno domini 1492*. Fremstillingerne paa Fodstykket ere: 2 Engle med det 12-splittede Dobbeltkors, Gud Fader med den korsfæstede Kristus, St. Martinus, St. Barbara, St. Nicolaus(?) St. Anna og Jomfru Marie med Barnet, St. Laurentius og St. Ursula.

¹⁾ Langebeks Diplomatarium under $15\frac{1}{3}$ 1459. Se Tillæg 1.

²⁾ Dyrskotts Brevbog fol. 153. Se Tillæg 2.

Bestemmelse om Messetjeneste haves i Mogens Gøyes Testamente af 1514, hvori det hedder: »item (giver jeg) till Hellegestus i Randers en min gaard udj Vadensolherit (o: Onsild) ij Sem med ald sin tillegelse; der for schulle Præsterne i for^{ne} Closter holde huer vge 4 Messer, den første om Tiiszdagen aff Sante Anne, den anden om Onszdagen aff alle Christne Sielle, den tredje om Torszdagen aff guds legome, den fjerde om Løffuerdagen; først afftensang er vde, schulle Presterne gaae neder i kirchen och siunge aff Jomffru Maria bedrøffuelse, och der till giffuer jeg et helt Messedickt med kalck och disk, och schulle de siunge gaude mea, och naar de gaa op igienn, schulle de siunge aue domina. Dog schall ieg eller huo, som Clauxholm i were haffuer, fuldmagt hafue till at jage i samme krat och lade fiske i samme Søe«¹⁾. 1517 betænktes Klostret atter med Gaver, nemlig i Ærkedegnen i Aarhus, Dr. Morten Krabbes Testamente med 10 Mark, en god opredt Seng til de fattige Folk dersteds og desuden med, hvad Prioren var ham skyldig for Korn, han havde kjøbt af ham²⁾. Til det Jordegods, Helligaandshuset saaledes efterhaanden havde erhvervet sig, kom ogsaa nogle Grunde i Randers, hvorom vi oplyses gjennem en Tilstaaelse fra Prioren, Broder Laurids Nielsøn, udstedt 1505, at han af Borgmester, Raad og Menighed i Randers havde faaet en Del af Byens Vold, Grave og Planker »vppa then ennæ sithe vesten nest op till vort closters gard oc grwn, som er vti sin lenge paa then samme vold fra then nordeste sithe, som vor closters iord inden for begyndes, oc swo sønder att, till Vesterportt vedtager«. Til Gjengjæld herfor skulde den Bygning, Klostrets Formand lod opføre paa Byens Vold, være »begge vegne sidelangs fast oc sterck, oc ther vdoffuer mett sweybog mett frii gang ind oc vd,

¹⁾ Klevenfelds Samlinger til Familien Gøye. 1514. Foran den sidste Bestemmelse maa noget være udfaldet i Afskriften.

²⁾ Dyrskøtts Brevbog fol. 158.

til oc fra, dag oc natt, til koningens oc byens torff paa forskreffne vold vnder then forskreffne sweybog mellem beggi mure, vel hollen mett gade oc grwn«. Fremdeles skulde Munkene holde Byens Planker stærke med Ringmure og Bygning, og bygge vore priwether til brødre, siwge folck, oc hues behoff gøris, vdoffuer forskreffne bysens plancker aff vore mwre oc husze, huor som nøthettet er. Vthermere skulle vii oc moge stømme vantnet igen ved broen oc indholle thet mett stygbord oc annet, huor vii kwnne, paa thet graffuen paa then sønder sithe skall icke forfylles anthen aff priwetherne eller aff annen thing ther fra kommendes, som her effter kan være nogen koninglige eller byens tyngge. Framdellis skall vii oc vdlegge then rennesten till graffuen, som løber aff vort stegers, forskreffne vold vthen skae, oc ey skall forskreffne rennesten løbe gømmen byen, som hwn tilforne gjorde¹⁾. Endelig mageskiftede Helligaandshuset 1517 til Essenbæk Kloster en Gaard i Glæsborg og et Bol i Hommo i Sønder Herred²⁾.

Med alt dette have Klosters pecuniære Forhold dog næppe været særlig gode. Da Christiern II 1522 beskattede Gejstligheden, at den skulde yde Tredjedelen af den i det foregaaende Aar opbaarne Indtægt samt Tredjedelen af den Værdi, hvortil Løsøre og rørligt Gods kunde beløbe sig, erklærede Prioeren i Helligaandshuset, at han vel gjerne vilde føje sig efter Kongens Ønske, men at Klosteret havde en Gjæld paa over 3000 Mark, hvorfor det ikke var ham muligt for Øjeblikket at udrede Afgiften³⁾. Denne anselige Gjæld var maaske tildels foraarsaget af Udgifterne til de mange Præster, som her underholdtes. 1530 klager Frederik I i al Fald over dette Forhold og lader Brev udgaa om, at der skulde gennemføres en Indskrænkning, saaledes at der for-

¹⁾ Langeb. Dipl. 6/11 1505. Stadfeldt: Randers Kjøbstad p. 197—8.

²⁾ Ældste d. Archivreg. II, 107.

³⁾ Kirkehist Saml. 3 R. II, 568.

uden Prioren kun maatte være to Præster og saamange Folk til de syges Pleje, som nødvendigt var¹⁾)

Hellerikke for Retstrætter om Jordegods har Klostret været fritaget. Allerede 1459 finde vi det saaledes indviklet i en Strid med Ridder Olaf Lunge angaaende den af Elsebe Cristiernsdatter skænkede Gaard, Vesterskov, hvilken Christiern den første dog tildømte Helligaandshuset. Kort før Reformationen begyndte Modgang og Ulykker at strømme ind over det. 1532 klager Prioren til Kongen over, at Folk uden Dom og Ret fratog Klostret Gaarde og Gods, i hvilken Anledning Kongen forbyder slige Ulovligheder²⁾). Dermed begynder en Række Processer i Anledning af, at de gamle Messer ikke mere overholdtes, hvorfor Fundatorernes Arvinger krævede de dertil givne Godser tilbage. 1535 fremstaar saaledes Anne Jacobs i Randers og fordrer en Jord, kaldet »Reffs daalls jordt«, af Prioren Jens Nielsen, da den Messe, som hendes Fader, Mats Reerssen, og andre Folk havde indstiftet, og hvortil de havde givet ovennævnte Jord, ikke mere holdtes; paa Rettertinget tildømtes denne Jord Anne Jacobs³⁾). Samme Udfald fik en Proces i Aaret 1537 mellem Her Hans, Prior i Klostret, og Henrik Bjørnsen af Stenholt; denne havde tilegnet sig de to Gaarde i Folslev i Sønderherred, som hans Fader, Bjørn Andersen, havde givet Helliggesthus for Afholdelsen af to Messer. Efterdi det imidlertid bevistes, at disse vare ophørte, og Gavebrevet lød paa, at naar Gudstjenesten forsømtes, Godserne da skulde gives tilbage, erkjendtes Henrik Bjørnsen berettiget til at tage Gaardene⁴⁾). 1539 kom Klostret atter i en Retstrætte, idet Forstanderen, Her Mattis Owessen, paa Viborg Landsting stævnedes Ridder Jacob Lykke for en Gaard, han havde i Pant af Hospitalet; denne Gang

¹⁾ Danske Atlas IV, 373.

²⁾ Frederik den førstes danske Registranter p. 469.

³⁾ Danske Magazin 3 R. V, 23—25.

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 487.

faldt Dommen dog ud til Helligaandshusets Fordel, idet Mattis Owessen skulde have Gaarden, hvis han betalte, hvad Pantebrevet fastsatte¹⁾. Klostret synes nu temmelig forarmet. At Grevefejden og de dermed følgende Rustninger og Pengeydelse ogsaa have ramt det, fremgaar af en Stævning fra 1546, hvori det hedder, at Cantoren ved Aarhus Domkirke, Jørgen Samsing, havde laant Prioren i Helliggesthus 50 Mark »i siiste forleden feygde tiill the fattiges wnderholdning«²⁾.

Tilbage staar endnu at betragte de Priorer, som have virket her, styret Klostrets Anliggender og ved deres Dygtighed bragt det i Anseelse. Den første, hvis Navn kjendes, er Jens Mathiesen, som 1494 byggede Choret i St. Mortens Kirke. 1495 træffe vi ham blandt Udstederne af et Dokument om, at Biskop Niels Clausen i Aarhus ikke havde nogen Del i Drabet paa Johannes Pedersen³⁾. Fremdeles var det ham, som 1496 forpligtede sig til at lade afholde en Messe for Peder Ovesen; han kaldes i dette Brev Prior og Præst. Endelig indviede han Aar 1500 Altertavlen⁴⁾, hvorom en nu forsvunden Indskrift vidnede; i Marmoradonica gjengives den saaledes:

Anno milleno qvingenteno numerato
Rege suo pleno rege Johanne dato
Sangvine præclarus Niels Claussøn Præsul in Arhus
Dignus honore suam dum regit Ecclesiam
Sub Præceptore mandante Johanne Priore
Ista Creatori cessit imago chori.

Kort efter blev Klostret Sæde for Helligaandsordenens Vicarius, da Prioren her, Broder Laurids Nielsen, beklædte

¹⁾ Randers Bys Raadstuebog 1526—1609 p. 61. Se Tillæg 3.

²⁾ Danske Magazin 4 R. I, 187.

³⁾ Ribe Stifts Breve Nr. 417.

⁴⁾ Altertavlen flyttedes 1765 til den nærliggende Hald Kirke, hvor den endnu findes. Den bestaar af Træskærerarbejde, fremstillende i Midten Treenigheden, ved Siderne Jomfru Maria og St. Martinus; ved Siderne ere de 12 Apostle og 4 Kirkefædre afbildede.

dette Embede; hans Navn forekommer 1503—05, 1507¹⁾ og 1509. Senere forflyttedes han til Aalborg som Prior for det derværende Helligaandshus, i hvilken Egenskab han nævnes 1518²⁾ og 1523³⁾. Hvem Prioren for Klostret i Randers var de følgende Aar, vides ikke; først 1522 gjenfinde vi atter i et Dokument en Prior i Helligaandshuset, nemlig Jens Nielsen, der da forpligtede sig til at udlægge Skolestræde som en god Stengade; han omtales ligeledes 1530⁴⁾ og 1532, da han af Frederik den første faar Livsbrev paa at være Forstander for Helliggesthus og opbære den dertil hørende Rente mod at underholde de syge Mennesker sammesteds⁵⁾. 1535 forekommer han endnu i den ovennævnte Proces, men med dette Aar forsvinder han. Niels Cristiernsen blev da Forstander⁶⁾. Endelig træffe vi 1537 en Her Hans som Prior og 1539 Mattis Owesen som Forstander.

Det vil heraf fremgaa, at den Anskuelse, der fra en enkelt Side er gjort gjældende, at Klostret alt 1535 var forladt, og som søgtes begrundet paa et af Christian III i dette Aar udstedt Dokument, hvori det hedder: »tha velle vii, att the vore Borger, som tilforn bode vden for Byenn, skulle nu indfløtte, oc huer aff thennem foruises sinn Voning effter huer sinn Leylighed aff thenn Helig Aandz Closters Gardt, som beuilget er«, ikke er rigtig. Først

¹⁾ Heise: Diplomatarium Vibergense p. 357.

²⁾ Dyrskøtts Brevbog.

³⁾ Vossisk Saml. Perg. Han Herred Nr. 6. Laurids Nielsen forlod imidlertid dette Kloster inden Reformationens Indførelse og blev Sognepræst i Skagen; ved sin Bortgang medtog han uden videre alle Helligaandshusets Breve, Glenodier og Ornamente, i hvilken Anledning der paaførtes ham en Sag 1531. (Frederik I's Registranter p. 368. Han nævnes her urigtig som Sognepræst i Schiiffue hvilket aabenbart maa være en Læse- eller Skrivefejl for Schaffuen. Jvfr. ibid. p. 285 og Danske Kancelliregistranter 1535—50 p. 2.)

⁴⁾ Vossisk Saml. Perg. Vends Herred Nr. 26.

⁵⁾ Frederik den førstes danske Registranter p. 337 og 470.

⁶⁾ Danske Magazin 3 R. V. 108.

1541 blev Klostret ophævet og dets Godser henlagte til Hospitalet i Aarhus, hvortil ogsaa de syge førtes; Aaret efter blev »den Helligaandskirke og Choret« af Christian III overladt Borgemester, Raad og Menighed i Randers til Sognekirke¹⁾. Bygningen kom imidlertid i Privatmænds Hænder og anvendtes i mange forskellige Øjemed, en længere Aarrække saaledes til Lokale for Byens lærde Skole og sidst for den historisk-antikvariske Samling. Denne forlader dog nu det ærværdige Fortidsminde, som hermed overgives til sin egen Skæbne. Uagtet Stemningen næsten overalt i Byen er for en snarlig Nedrivning og for Grundens Anvendelse til en Torveplads, tør man maaske haabe, at dette Ønske ikke opfyldes. Men en Restauration er paatrængende nødvendig for at frelse denne Bygning, der staar som et af de faa større Minder om Helligaandsordenens godgjørende Virksomhed i Danmark, fra den sørgelige Undergang.

Tillæg 1.

Wii Cristiern meth gutz nathe Danmarcks, Swerigis, Norgis, Wendis oc Gotes koning, greue i Oldenborgh oc Delmenhorst, gøre alle widerlight, neruerendis oc komme scullendis, at aar efter gudz byrdh medl nono, thorsdaghen nest fore palme søndagh wore skickedhe for oss oc wort ælskelighe radh oc godhe men, som ære oss ælskelighe werdughe fadher biscop Knwt i Wiborgh, her Otte Nielssen, her Eric Ottssen, wor hoffmester, her Strange Nielssen, her Mwnck, her Niels Cristiernssen, her Anders Nielssen aff Kockedal, her Niels Kaas, her Anders Jachimsøn, riddere,

¹⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50 p. 207 og 225. Allerede 1529 havde Frederik den første tilladt Borgmester, Raad og Menighed i Randers at maatte nedbryde de forfaldne Sognekirker, Vor Frue og St. Laurentii, og i Stedet for at holde deres Sognekirke i Helligaandsklostret, dog kun saafremt Prioeren her gav sit Samtykke dertil. Hvis dette nogensinde er traadt i Kraft, har det i al Fald kun været af meget kort Varighed.

oc andre flere godhe men, som tha neruerendis ware, welbyrdighe men her Oleff Lunge, ridder, oc Eric Petherssøn, wæbner, paa then ene sidhe oc Nis Palnissøn oc Staffen Nielssøn, borghemester i Randers paa then annen sidhe, oc gaffue them ther i rette paa badhe sidher om two gardhe, een liggendis i Westerskow i Gerluherrit, som aarlighe skyller two øre korn oc sextan grot, hwilken gardh frw Elzebe Cristiernsdotter aff Støffring gaff til then helghe aandz hws i Randers, oc een gardh gaff forskreffne frw Elseff til helghe kors messe oc law, hwilken messe daglighe holdis i brødhre closter i forskreffne Randers, som skylder aarlighe een øre korn oc een skilling grot, met alle forneffnde gardhes tiligelse enchte vndentaghit i alle made, som the obne breffue forskreffne frw Elseff ther vpa vdhgiffuit hauer, ydermere vduise. Tha effter alles theres tiltal oc genswar paa badhe sidher war ther swo for rette saght, at the breffue, forskreffne frw Elseff paa forneffnde gardhe vdgiffuit haffde, skule bliffue wed theris fulle macht oc forskreffne helghe aandz hws oc helghe kors messe oc law skule forskreffne two gardhe haffue oc nyde til ewerdeligh æye i alle made oc met alle article, som forskreffne frw Elseffs breffue lude oc vduise, som fore ær rørt. Forbiwthendis alle, ehwo the helzt ære eller wære kunne, oc serdelis ether, forskreffne her Oleff Lunge oc Eric Petherssøn, forskreffne helghe aandz hws, helghe kors messe oc law eller theris forstandere her vdi at hindre eller hindre lade, møthe, vmaghe eller vforrette i noget made vnder vor koningzliche heffnd oc wrethe. Datum in ciuitate nostra Arusiensi, nostro sub secreto, anno et die supradictis.

Tillæg 2.

Jeg broder Lauris Nielssen, prior til den hellig aands huus i Randers og vicarius over den samme orden i Danne-march, og meenige conventsbrødre ibidem, som nu er og kommendes vorder, gjør vitterligt med dette mit aabne bref, at vi haver lovet og iætt welbyrdig svend Jep Anderssen af Støfringgaard, det vi ville og skulle uforseemmeligen holde og holde lade een messe for vor Frue altere udi vor kirke for neden for vor chorsdør paa den nærre side hver mandag til

ævig tid, om vintren naar det dages, og om sommeren, naar kloken slaar 5, og een begjengelsse den første søndag efter kyrmis dag med vigiliis om søndag aften og messer om anden dagen med alle episteler for for^{de} Jep Andersens siæl og for hans kiære faders og moders og søskendes siæle og for alle christnes siæle; men skeer det saa, at for^{ne} messer og begiengelsser merkeligen forsømmes og ey holdes ved magt, da ville, maa og skulde for^{ne} Jep Andersens arvinger have fuldmagt igien at indkræve det gods og rente, som der er given til, som er 3 gaarde i Thorpe i Wiborg bispedom i Himersysel i Hellomherridt, og ligge dend rente og gods andensteds til guds tjeneste, hvor som de ville. Til ydermeere forvaring og bedre beviisning lader vi henge voris indsegle for neden dette bref med conventets. Givet og skrivet i for^{ne} hellig aands huus i Randers anno 1509.

Tillæg 3.

Monghenss Mwnck, landzdommer y nøre Jwdlandh, Jenss Scriffwere, landztynghere ibidem, gøre vytterlijgh, ath ar effther gudz bøyrdth mdxxxix løffwerdag nesth effter Bartholomej apostoli dagh paa Wyborgh landztyngh vor skeket her Mattis Owessen, forstander tyll then hælyandz hospytalle vdi Randers, och hadde hydh steffnedh welburdygh mandh her Jacop Løcky, ryddher, for en gordh, hand haffwer y panth aff for^{ne} hospytall y Randers, oc for^{ne} Jacop Perssen y Bwdderop møtte paa for^{ne} her Jacopss vegne oc tylbødh met for^{ne} her Jacop Løckis eghen breff, ath nor for^{ne} her Mattis Owesen wylle gøre thet pantte breff fwlysth, som hand ther opaa haffwer, vedh alle syne ordh, pwnckther och the artyckher, som thet jndeholder oc vdwysser, oc kende ther lofflyghen løssen opaa effter for^{ne} pantte breffs løydylsse¹⁾. Ther tyll swarede for^{ne} her Mattis Owessen oc sagde, at her Jacop haffde vdy dane mendz nerwærelsse loffet hanem same gordh tyll løssnyng, nar hand vyll gøre samme pantte bref fwlysth, oc bewyste thet met iiii mendhss wytte. Ther tyl

¹⁾ Her synes at mangle en Eftersætning af det Indhold: saa vilde han levere Gaarden tilbage til Hospitalet.

swarede for^{ne} Jacop Persen oc berette, her Mattis haffde hwercken kendes lessen paa same gordh effter pantte breffs løydylsse, ey heldher tylbød the pænnynge, same panttebreff indeholder. Tha tylbød her Mattis pennynge her vdi dagh oc vylle strax gøre thet fwth. Tha sagde vy ther saa paa for rette, at nor for^{ne} her Mattis kender lofflyge lessen paa same gordh oc gyffwer her Jacop the pænnynge, same pantte breff paa løyer, eller the, som gynges oc geffwe vor, then tydh same pantte breff vdh gyck, effter same panttebreffs datum, tha bør her Mattis same gordh paa hospytallis vegne vbehyndreth jghen at fonge vden all ydermere tøyidh eller trætte. In cuius rei testimonium sigilla nostra presentibus jnfra jpressa.

Anm. til Side 70.

Det er oversat af Forfatteren, at i Hofmans Foundationer IV, 624 findes et Brev, dat. St. Thomæ Dag 1500, hvorved „Oluf Nielsen, af Vaaben, Prior i Stubber Kloster“ med sin Hustrus Samtykke giver en af sine Gaarde, ved Navn Lille-Holmgaard, til en Præstegaard for Borberg Sogn¹⁾. Det er aabenbart den samme Mand, som omtales i den gamle Præsteindberetning i Kirkehist. Saml. I, 645; men det bliver vist meget tvivlsomt, om han tidligere har været Kapellan i Borberg, Da han var gift, kan han jo ikke have været gejstlig, men maa have været verdslig Forstander for Klosterets økonomiske Anliggender.

H. F. R.

¹⁾ Præstegaarden her hedder jo endnu Borberg-Holmgaard.

Helligaandskloster i Randers.

Efterskrift.

I sine alt omfattende Forundersøgelser til Grev Gerts og Niels Ebbesens Historie har Gehejmeconferentsraad Rosenørn ogsaa givet en Skildring af Helligaandsklosteret i Randers, særlig med Henblik paa de topografiske Forhold. Da denne Del af hans Skrift imidlertid ligger adskillige Aar tilbage i Tiden, har han ikke kunnet gjøre dette Afsnit saa fuldstændigt, som det nu paa Grundlag af en Række senere fremdragne Kilder kan blive, hvorimod han, hjemmehørende i Randers, dels har været fortrolig med de locale Forhold, dels kunnet hente Oplysninger fra nogle „Stadfeldske Aktstykker“, en Samling, der ikke har været mig bekjendt eller tilgængelig under Udarbejdelsen af min Fremstilling. Der turde maaske da være Anledning til her at omtale de faa Notitser, som saaledes end yderligere kunne kaste Klarhed over dette Kloster i dets ældste Tid.

Stiftelsesaaret lader sig nu med temmelig stor Sikkerhed fastsætte; thi Udtrykket i det første Afladsbrev: „det Helligaandshus, som nu begyndes och bygges“, indeholder i sig et uomstødeligt Bevis for, at Klosteret netop da var under Opførelse, og at det altsaa maa skrive sig fra Tiden ved 1434; mærkelig nok tør Rosenørn dog ikke gjøre dette Skridt, men henfører endnu Grundlæggelsen til ubestemt Tid.

Jordegodsets Omfang oplyser fremdeles et i Aaret 1503 afsluttet Mageskifte med Franciskanerne, hvorved disse erholdt en Ejendom udenfor Østerport op til Graabrødre Tegllade og Eng.

C. Neergaard.